

VAKBLAD

april 2024

#204

natuur bos landschap

**Overgangs-
gebieden:
aangrenzende
natuur
ruimtelijke
kwaliteit
biodiversiteit
recreatie
synergie tussen
landbouw
en natuur**

thema **overgangsgebieden**

Samenwerken aan natuur en landbouw in de Ooijpolder

Het buitengebied van Berg en Dal, en met name de Ooijpolder, illustreert hoe natuurbehoud en landbouw succesvol geïntegreerd kunnen worden. Dit voorbeeldgebied laat zien hoe agrariërs, natuurbeschermers, beleidsmakers en burgers al tientallen jaren samenwerken om de regionale biodiversiteit te behouden. Dit artikel, gebaseerd op onderzoek van de Radboud Universiteit, werpt een blik op de drijfveren achter deze samenwerking, de sleutels tot succes en de overwonnen uitdagingen.

tekst Sabine Baumgarten & Noelle Aarts (Radboud Universiteit)

> Het buitengebied van Berg en Dal, een van oudsher agrarisch gebied, stond in de jaren 70 van de vorige eeuw voor een keerpunt. Net als in andere delen van het land groeide het besef dat het grondgebruik niet duurzaam was. Mensen begonnen zich te organiseren om verdere achteruitgang van de natuur tegen te gaan. Een grootschalig en langdurig land- en herinrichtingsproces volgde in de jaren 80 en 90. Dit proces leidde tot een ruimtelijke scheiding: de buitendijkse gebieden langs de Waal en aanzienlijke delen van de Ooijpolder werden omgevormd tot natuurgebieden voor natuurherstel en -ontwikkeling, terwijl het gebied binnen de dijken voornamelijk bleef dienen voor landbouwproductie.

Natuurontwikkeling versus landbouw

In de Ooijpolder werd de scheiding van landbouw en natuur voor een belangrijk deel bevorderd door Plan Ooievaar (1986), dat ten grondslag lag aan het Natuurbeleidsplan uit 1990 en waarvan de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) het belang-

rijkste doel was: de realisering van een netwerk van natuurgebieden die met elkaar verbonden moesten worden via verbindingzones. Buiten de EHS werden de zogenoemde witte gebieden gereserveerd voor de landbouw. Een belangrijk aspect van de 'scheiding van natuurlijke en agrarische functies' was het streven naar efficiënt landgebruik en het vermijden van conflicterende belangen tussen verschillende landgebruikers. De gedachte was simpel: het scheiden van landbouw en natuurgebieden zou boeren in staat moeten stellen om hun gronden efficiënter te beheren zonder de natuur te verstoren. Door concentratie van de landbouwgronden zou op andere plekken ruimte ontstaan voor 'wilde natuur' met een hoge biodiversiteit.

Na de overstromingen in 1993 en 1995 kregen de lokale natuurherstelplannen een flinke impuls. Sindsdien hebben de uiterwaarden (de Millingerwaard) zich ontwikkeld tot een internationaal geprezen voorbeeld van natuurontwikkeling en werden ze onderdeel van het Natura 2000-gebied Rijntakken. Ondanks de grote aandacht uit binnen- en buitenland stuitten de plannen op flinke weerstand in het gebied. Natuurbeschermers streefden een ander natuurbeeld na (wilde in plaats van cultuurnatuur) en de boeren met land binnen de EHS voelden zich gedupeerd omdat hun grond alleen al hierom aan waarde verloor. Bovendien voelden veel boeren zich miskend als kenners en verzorgers van de natuur. Uit verschillende studies in heel Nederland blijkt dat de invoering van het Natuurbeleidsplan niet alleen voor veel commotie en onrust onder de boeren zorgde, maar dat de sectorale aanpak ook vanuit ecologisch oogpunt tekortschoot. De biodiversiteit bleef ondanks de realisering van 'nieuwe natuur' achteruitgaan als gevolg van versnippering, verdroging en achteruitgang van boerennatuur in de witte gebieden.

Gezamenlijke verantwoordelijkheid

De nieuwe ruimtelijke inrichting had grote gevolgen voor het gebied: naarmate de landbouw binnendijks vanaf de jaren 90 werd geïntensiveerd,

nam de hoeveelheid kleinschalige en gemengde landbouwbedrijven af als gevolg van concurrentie, hoge investeringskosten en strengere regelgeving. De melkveehouderij werd populairder en gaandeweg kwamen er meer weilanden met Engels raaigras, wat zorgde voor monocultuur in het landschap. De perceelsgrootte nam toe en ook marginaal land en randstroken werden in productie genomen. Ondanks de inspanningen van de landinrichtingscommissie om de negatieve effecten te compenseren, moesten veel natuurlijke elementen in het binnendijkse gebied wijken, met ernstige gevolgen voor de lokale fauna en flora.

In deze context ontstond rond de eeuwwisseling een beweging onder lokale natuurbeschermers en boeren om landbouw en natuur weer met elkaar te verbinden. Aan de keukentafel werden de eerste ideeën gesmeed om boeren (weer) een actieve rol te geven in de aanleg en het beheer van natuur. Een belangrijk uitgangspunt was dat het voor hen aantrekkelijk moest worden om met natuurbeheer aan de slag te gaan, tegelijkertijd moest de aanleg en het beheer ook vanuit ecologisch oogpunt 'ertoe doen'.

Na twee jaar experimenteren richtte een kleine groep boeren en natuurbeschermers de eerste agrarische natuurvereniging op om agrarisch natuurbeheer formeel mogelijk te maken. Deze samenwerking vond zijn weerklink in de naam van de organisatie: De Ploegdriever, oftewel de Witte Kwikstaart, een vogeltje dat er bij boeren om bekendstaat de ploeg te volgen om naar insecten in de bouwvoor te zoeken. Samen met De Ploegdriever werd de Stichting Landschapsbeheer Ooijpolder-Groesbeek opgericht om kleinschalige natuurpercelen en landschapselementen, zoals heggen, houtwallen, poelen, struwelen en bermen van onverharde paden, te verwerven en te beheren.

Proeftuin

De oprichting van beide organisaties viel samen met een trend van bestuurlijke vernieuwing. Het belangrijkste uitgangspunt daarbij was dat beleid tot stand moest komen in samenwerking met belanghebbenden. In 2000 verscheen de nota *Natuur voor mensen, mensen voor natuur* die een aantal eerdere sectorale nota's, waaronder het Natuurbeleidsplan uit 1990, integreerde. Het nieu-

we beleid benadrukte de multifunctionaliteit van landschappen en riep op om beleidsuitvoering en samenleving door participatie dicht bij elkaar te brengen. Het doel was om plattelandsgebieden een 'kwaliteitsimpuls' te geven met behulp van landschappelijke, ecologische, hydrologische en recreatieve ingrepen, ook wel de aanleg van groenblauwe netwerken genoemd. Om de financiële, juridische en praktische voorwaarden van deze nieuwe aanpak te verkennen, werden in meerdere provincies proeftuinen aangewezen. De Ploegdriever zag een unieke kans voor het gebied om een aanvraag in te dienen en sloeg de handen ineen met onder andere de in het gebied gevestigde Vereniging Nederlands Cultuurlandschap (VNC). De inzet was een eerlijke en duurzame vergoeding voor de groene diensten van boeren die zou moeten kunnen concurreren met de conventionele landbouwproductie. De aanwijzing tot proeftuin maakte het mogelijk om een gebiedsproces op te starten en een organisatiestructuur op te richten die coördinatie en samenwerking tussen diverse partijen in het gebied faciliteerde. Voor het welslagen van deze samenwerking was actieve betrokkenheid van

de provincie, de gemeenten en de lokale land- en tuinbouworganisatie cruciaal.

Landschapsontwikkelingsplan

Een essentieel resultaat van de twee jaar durende proeftuinverkenning was de gedeelde ambitie om een langetermijnvisie voor natuur en landschap in het hele gebied te ontwikkelen. Met de historische identiteit en diversiteit van het landschap als uitgangspunt, werd een participatief proces opgezet om de ecologische én sociale kernwaarden van het landschap in Berg en Dal in kaart te brengen. Dit betekende bouwen op de diversiteit van mensen en ecosystemen, samengevat in het motto van het plan 'Omarm de veelkleurigheid'. Een van de doelstellingen was het creëren van een toegankelijk en multifunctioneel groenblauw netwerk dat terrestrische (groene) en aquatische (blauwe) elementen van het cultuurlandschap met elkaar verbindt, zoals natuurvriendelijke oevers, wandelpaden, bloemrijke stroken en hagen. Het aanbieden van groene diensten door boeren en andere grondeigenaren was de ruggengraat voor de uitvoering van dit plan. Niettemin viel er veel werk te verzetten om

Een bord geeft passanten informatie over de ecologische verbindingzone Ubbergen-Groenlanden.

Boerenlandpad en ecologische verbindingzone in de Ooijpolder.

foto Sabine Baumgarten

boeren aan boord te krijgen. Dat zat met name in de vertaling van het groenblauwe netwerk en de gewenste natuur naar de individuele boerenpraktijk. Het aanleggen van nieuwe landschapselecties werd door veel boeren al gauw opgevat als een ongedefinieerd stuk 'rommelige natuur' dat de efficiëntie en de schoonheid van het boerenland in de weg zou staan. Er werd daarom veel tijd en energie gestoken in het verbeelden en inzichtelijk maken van verwachtingen en voorwaarden door bijvoorbeeld keukentafelgesprekken, illustraties en 'kwartetsspellen' met een toelichting op mogelijke combinaties van verschillende typen landschapselecties.

Belemmeringen creatief oplossen

Om de financiering van groene en blauwe diensten op de lange termijn marktconform te waarborgen, is in 2005 het landschapsfonds Via Natura opgericht. De juridische en financiële kaders op zowel EU- als nationaal niveau vormden echter aanzienlijke belemmeringen en zouden de ondertekening van contracten met agrariërs nog jarenlang vertragen. Er moest intensief worden onderhandeld om binnen de bestaande regelgeving ruimte te vinden voor zowel de aanleg als het langdurig beheer van landschapselecties. In de tussentijd zochten lokale partijen naar creatieve oplossingen via publieke financiering om de uitvoering van het landschapsontwikkelingsplan op kleine schaal mogelijk te maken. Zo werd in 2007 de eerste Landschapsveiling ter wereld gehouden om tenminste tien jaar beheer van landschapselecties te financieren en een ecologische verbindingzone aan te leggen, waarbij de grond in eigendom van de boeren bleef en het Landschapsfonds de vergoeding voor hun diensten verzorgde. Vooral dankzij de krachtige lobby van de VNC op nationaal niveau en de langdurige inzet van diverse gebiedspartijen, elk met hun focus en expertise, kon het gebiedsproces in 2009 ook op grotere schaal worden hervat. De benoeming tot

'Voorbeeldgebied Investeren in Landschap', met een flinke financiële impuls vanuit Rijk, provincie en de Nationale PostcodeLoterij zorgde voor een stroomversnelling. Binnen slechts vijf jaar werd een uitgebreid netwerk van ruim 45 kilometer aan landschapselecties en boerenlandpaden gerealiseerd, die tot op heden door boeren en grondeigenaren worden beheerd. Een essentieel onderdeel van dit proces waren de bedrijfslandschapsplannen waarin op bedrijfsniveau in detail wordt vastgelegd hoe 5 tot maximaal 10% van de grond wordt ingezet voor landschapselecties- en recreatieve elementen, en hoe deze aansluiten op bestaande structuren in het landschap. Voor de financiering van de aanleg en het onderhoud van deze elementen werd een dertigjarige overeenkomst met de betrokken gemeente gesloten, en voor de vergoeding van de grondinzet werd eveneens een contract met een onafhankelijke stichting aangegaan. Naast een toekomstperspectief voor de betrokken agrariërs, lag de sleutel tot succes in het brede netwerk van betrouwbare regionale partners die oog hebben voor continuïteit en kwaliteit.

Nieuwe uitdagingen, nieuwe kansen

Sinds de afronding van het Project Voorbeeldgebied in 2014 werd er gestaag doorgewerkt om het groenblauwe netwerk en de ecologische verbindingzones verder uit te breiden en te verstevigen. De gemeente bouwt nog steeds voort op het landschapsconcept als een alomvattend kader en zet met de vernieuwde versie van het landschapsontwikkelingsplan (2005-2025) in op de integratie van ecologische, sociaaleconomische, cultuurhistorische en esthetische aspecten van natuur en landschap. Daarnaast wordt de laatste jaren meer nadruk gelegd op monitoring om de ecologische effecten van beheermaatregelen te evalueren. De studies laten zien dat de biodiversiteit de afgelopen decennia is verbeterd dankzij de lokale herstelmaatregelen die op basis van de constructieve

gebiedsgerichte samenwerking tot stand zijn gekomen. Ecologisch onderzoek bevestigt dat zowel de aantallen als de dichtheden van karakteristieke en zeldzame soorten van het boerenland (planten, dagvlinders, libellen en broedvogels) zijn toegenomen. Redenen genoeg om de achterliggende succesfactoren onder de loep te nemen. Sinds 2021 wordt in het Living Lab Ooijpolder

Veldbijeenkomst met agrariërs met als thema kruidenrijk grasland.

foto Sabine Baumgarten

Groesbeek onderzoek gedaan naar de voorwaarden en mogelijkheden voor het herstel van de biodiversiteit. De wetenschappers in dit 'levend laboratorium' kijken samen met betrokkenen uit het gebied naar de ecologische effecten van herstelmaatregelen. Ook wordt gezocht naar mogelijkheden voor een duurzame financiering, naar wet- en regelgeving die deelname van agrariërs mogelijk moet maken en naar voorwaarden voor samenwerking tussen belanghebbenden in het gebied en daarbuiten. Zo wordt onder andere samen met lokale gebiedspartijen geëxperimenteerd met natuurinclusieve maatregelen op perceelsniveau, onder meer in veldexperimenten met melkveehouders om kruidenrijk grasland te realiseren. Het living lab-consortium kon daarbij enorm profiteren van de al bestaande samenwerking en relaties, en bouwt voort op het vertrouwen tussen de verschillende partijen.

Lessen voor overgangsgebieden

De ervaringen leren ons dat het succes van gebiedsprocessen afhangt van de bereidheid van alle betrokken partijen om samen te werken. Respect voor elkaars belangen en expertise, voortdurend bouwen aan het onderling vertrouwen en het vinden van een gemeenschappelijke basis zijn cruciaal om tot duurzame oplossingen te komen in de context van tegenstrijdige visies en belangen. De geleerde lessen:

- De opgave in overgangsgebieden vraagt tijd, geduld en een lerende houding. Het vereist

- een adaptieve aanpak, gekenmerkt door continue experimenteren, monitoren, evalueren, aanpassen en leren. Pilots zijn geschikt om koudwatervrees te overkomen. Ze sluiten goed aan bij agrarische ondernemers, die het over het algemeen waarderen om door en in de praktijk te leren.
- Maatregelen moeten passen binnen de dagelijkse agrarische bedrijfsvoering en inspelen op de diversiteit aan boeren. Hun inzet voor landschap en biodiversiteit verdient een passende beloning.
- Om motivatie en steun te behouden is het belangrijk om ook kleine successen te vieren en voortdurend te communiceren over de resultaten en de winst voor de natuur en de mensen, zoals een verbeterde toegankelijkheid van het gebied via boerenlandpaden.
- Werken binnen een overzichtelijk gebied waar mensen elkaar kennen en het identificeren en ondersteunen van lokale 'bruggenbouwers' kan de communicatie en uitwisseling van kennis aanzienlijk vergemakkelijken.
- Gezien de lange en vaak conflictueuze geschiedenis tussen natuur en landbouw, is het van belang om kennis op te doen over de historie van het gebied en van eerdere afspraken tussen belangrijke belangengroepen. Een gezamenlijke historische verkenning kan helpen om de onderlinge relaties te begrijpen en mogelijke valkuilen in toekomstige samenwerkingen bloot te leggen. Dit proces kan leiden

- tot een gemeenschappelijk begrip van de huidige situatie en tot een gedeelde weg om vooruit te komen.
- Het is essentieel om een prettige omgeving te creëren waarin mensen vanuit diverse achtergronden kunnen deelnemen aan het gebiedsproces. Dit vergt een open houding en de bereidheid om met andersdenkenden in gesprek te gaan. Het is essentieel om te investeren in communicatie tussen diverse belangengroepen, bijvoorbeeld via informele (keukentafel)gesprekken, visualisaties en reflectie op praktijkervaringen. De nadruk ligt op de noodzaak van een voortdurende dialoog waarin lokale kennis en ervaring op waarde worden geschat. <

sabine.baumgarten@ru.nl

Meer informatie over het gebiedsproces en het onderzoeksproject: www.nwo.nl/projecten/nwa133119005
<https://vianatura.nl/biodiversiteit>

Scan de QR-code voor referenties:

